

Марияна Цибранска-Костова. *Абагар на Филип Станиславов от 1651 година. Наборен текст. Превод. Речник*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ 2023. 247 с. ISBN 978-619-245-369-5

This review is based on Prof. Mariyana Tsibranska-Kostova's newest book, dedicated to *Abagar* of 1651, regarded as the first printed book in modern Bulgarian. Her book contains a competent and in-depth study of the history, the textology, and the graphic, phonetic, morphological and lexicological features of Philip Stanislavov's language. The typed text of the original, its modern Bulgarian translation as well as the glossary are particularly valuable; they lay the groundwork for further studies of this important written record. The author manages to provide irrefutable evidence that the *Abagar* belongs to the history of the Bulgarian language, literature and culture.

Key words: textology, typesetting, translation, dictionary

Държим в ръцете си най-новата книга *Абагар на Филип Станиславов от 1651 година. Наборен текст. Превод. Речник* на видната българска медиевистка и палеославистка проф. д.ф.н Марияна Цибранска-Костова от Института за български език към БАН, София.

Всяка една от книгите и монографиите на тази енциклопедична личност представя значим кръг научни дирения и обогатява представите ни както за духовната ни същност, така и за устройството и ценностите на средновековните ни предци. В тях се разработват огромен кръг езиковедски, лингвокултуроложки, юридически, исторически и много други въпроси.

Последната монография на М. Цибранска-Костова е посветена на общоприетата за първа печатна книга на новобългарски език – „Абагар“ от 1651 г., и е свързана с темата за католическата книжнина, която е извор на постоянно вдъхновение за авторката през годините. Със своите задълбочени и компетентни проучвания на книжнината на българите католици нашата видна изследователка с основание си заслужи достойно място сред познавачите на католическата култура и литература. Тук не е възможно да бъдат изброени всички нейни публикации по темата, но не мога да подмина по-важните: „*Абагарът на Филип Станиславов – от артефакта към езиковия ресурс*“, ZESZTY CYRYLO-METODIAŃSKIE, UMCS, 5, 2016; „*Cyrillic and Latin in the 17th–18th Centuries Literature of Bulgarian Catholics*“, Балканско езикознание/Linguistic Balkanique, 58, 2, 2019 (в съавторство с М. Абаджиева); „*Босанчицата и културните идентичности на Балканите (кратки бележки върху Пловдивското сборниче 116 (54) от XVI век)*“, „Българска реч“, 2, 21; „*За някои Verba Dicendi в книжнината на българските католици*“, „Лингвистични проблеми“, 3, 2023 и др.

Книгата е един от плодовете на научния проект „Културната идентичност на банатските българи и българската католическа книжнина“, финансиран от Фонд

„Научни изследвания“ към МОН, който се опитва да съхрани и популяризира езика и културата на българската общност в Банат. Това е един от пътищата, по който след дълго отсъствие банатските българи биха могли да се завърнат „у дома си“, да се приобщят към българската култура, от която винаги са били неразделна част. Тя е представена на 17 март 2024 г. в централното управление на БАН в София, като на това представяне е уточнено, че участниците в проекта тръгват от „Абагар“ на Филип Станиславов, от ръкописните книги на католическите духовници в южните български земи, за да намерят връзките с езика и писаното слово на българите в Банат.

Мотивацията за подобен проект се опира на предходни идеи още у по-старите изследвачи на езика и историята на българите преселници в чуждоезикова среда, напр. у Л. Милетич, който формулира идеята за връзка между българите католици от северните и южните павликянски селища на територията на България, от една страна, и говорите в Банат, от друга. Неговият интерес е насочен към феномена употреба на писмено-регионалната форма на българския книжовен език в езика на богослужението, зад който стоят културни явления при историческите миграции на българското население (Miletich, 1987, pp. 27–31).

И така – книгата на М. Цибранска-Костова има обем 247 с. и се състои от следните глави: Увод (с. 7), Разпис на състава на Абагара (с. 33), Езиковият алгоритъм на Абагара (с. 36), в който са описани избрани графични, морфологични и лексикални черти, Заключение (с. 106), Оригинален наборен текст на Абагара (с. 110), Превод на Абагара на съвременен български език (с. 127), Принципи на речника на Абагара (с. 148), Речник на Абагара (с. 154) и резюме на английски език (с. 244).

Самата авторка декларира още в уводната част, че целта на разработката е да прокара свързваща линия между различните хронологически и езикови срезове от историята на книжнината на българите католици и съвременните им проекции в историческата памет, книжнината и езика на банатските българи.

В самото начало е прецизирана и терминологията, свързана с езика на банатските българи – възприето е становището, утвърдено в официалната брошура на ИБЕ „Единството на българския език в миналото и днес“, в която се употребява терминът *писмено-регионална норма на българския език в областта Банат* (www.promacedonia.org/bugarash/ed/edinstvoto_banat_1.htm).

В съвременната диалектоложка наука е прието, че банатският говор се отнася към северния павликянски говор в Свищовско и Никополско, като тези области са наследили особеностите на родопските говори (Stoykov, 1967). Някои автори дори смятат, че банатският говор „е най-старият запазен диалект извън границите на България и по него могат да се правят изводи за състоянието на българския език към края на XVII и началото на XVIII век“ (Vasilev, 1986, p. 70).

В Увода на книгата е обяснена и самата дума *абагар* като кодираща аксиологично съдържание не само за католическата общност, но и за всички българи. Началото на този многовековен процес е поставено на 6 май 1651 г., когато католическият мисионер и никополски епископ Филип Станиславов отпечатва в Рим емблематично произведение за целия предвъзрожденски период на българската книжовна и културна традиция. Авторката се придържа към тезата, че то е свързано „с началния етап на прозелитизъм, приобщаването на българите павликяни към западното християнство и с дейността на Конгрегацията за разпространение на вярата сред южните славяни“ (11–12). Отпечатването на Абагара с кирилица определено провокира

интереса и задълбочените наблюдения на М. Цибранска-Костова, понеже този акт му определя място сред славянските кирилски палеотипи, които са обект на редица нейни изследвания.

Досега в науката Абагарът се определяше като „първата българска печатна книга с езикови елементи на жива, говорима българска реч“ и „първия печатан па-метник на новобългарски език“, но след пространното изследване на М. Цибранска-Костова вече сме склонни да коригираме досегашните определения, понеже имаме цялостно представяне и детайлно анализиране на съдържанието на този уникален за българската книжовна история *печатан амулет*.

Проучванията върху амулетните свитъци с общо название *абагар* не са извършени в пълнота в палеославистиката, въпреки множеството публикации на български и чужди автори. Тук бих искала да отбележа стойностното дисертационно проучване на Бояна Минчева „Амулетните свитъци тип „абагар“ в печатната традиция на южните славяни (16. – 18. век)“, защитено през 2015 г., което задълбочено и оригинално обособява абагарите като самостоятелна жанрова форма, разкрива цялата сложност на техните особености и ги вписва успешно в многовековната ни книжовна и материална култура. В тази разработка амулетните свитъци са разгледани като пресечна точка на християнската канонична и народната култура, те са своеобразни преносители на кода на християнството според изследователката.

Книгата на М. Цибранска-Костова позиционира погледа към текста на Абагара от различен перцептивен ъгъл – тя ни вижда в прозелитичния характер на посланието на Филип Станиславов, умело уточнява употребите на лексеми като *павликянин*, *павликянски*, при банатските българи – *палкене*, *палкенски*. Конкретизиращо и прецизно авторката пояснява причините, които насочват вниманието към нашите сънародници от XVII–XVIII век и ги превръщат в удобна мишена за целите на католическата пропаганда.

Прозелитичният характер на сборника амулет е разгледан в светлината на общо 25 текста в неговия състав: канонични, неканонични и апокрифни, много голяма част от които се съпътстват от оригинални коментарни вмъквания на никополския епископ. Последният 26-и текст (*послеловът*) се оказва също напълно оригинален. Три текста са апокрифи с апотропеен характер – *Имената на Господ*, *Имената на Богородица* и извадката от наратива *Епистолия на едеския цар Авгар до Исус Христос*. Авторката причислява към оригиналното творчество на Филип Станиславов добавеното към последния текст *поучение проповед срещу врачки и вещици*.

В Абагара се съдържат още 20 текста, които в наслова са определени като молитви, заради което в по-старите изследвания битуват термините *молитвеник* и *молитвен сборник*.

В някои от молитвите е оставено място за записване на името на този, който носи у себе си текста като амулет.

Много от молитвените текстове са наследници на архаичните старобългарски образци, напр. *Молитвата срещу всякакъв недъг и болест*, сигнирана като М1, *Молитвата, която се чете над болен* М18, *Молитвата, която се чете, когато боли глава* М19 и *Молитвата над всички части на тялото на болния при пълна немощ* М20 имат своята предхождаща традиция в *Молитвите над болни и недъгави*, които в Синайския евхологий от X–XI век (Nachtigal, 1942, pp. 55–141) са циклизирани и които в по-късните векове претърпяват лексикално-текстологични редакции, в тях

се вмъкват и апокрифни вставки, изброяват се множество имена на лечители и на светци. *Молитвата за пътника* М5 тематично си комуникира с канонични модели като старобългарската *Молитва над тръгващи на път* (Nachtigal, 1942, p. 41), *Молитвата на всяка потреба* М6 се опира на най-добрите традиции на старобългарския цикъл *Молитви на всяка потреба* (подробно вж. Toncheva, 2000).

Филип Станиславов обаче е възприел предходните евхемни матрици и ги е пресмислил в духа на прозелитичната си мисия, поради което се наблюдават съществени текстови отлики от каноничните образци. Затова някои изследователи предлагат термина *Станиславови молитви*, за да се изтъкне неговото авторство и неговият принос за изграждането на молитвите по предварително зададена композиционна схема на католически литургически образци (Шиева, 2010, pp. 155–171).

Прецизно и задълбочено М. Цибранска-Костова е разгледала всички възможни източници, използвани от Ф. Станиславов, като тук отново опираме да венецианските печатни молитвослови – книгите за пътници на издателската фамилия Вукович и на българина Яков Крайков от XVI в., които са обект на постоянния интерес на авторката (вж. напр. Tsibranska-Kostova, 2013).

Тя подхожда с присъщия си научен перфекционизъм към внимателното оценяване на всички многопластови и преплитащи се влияния от латински, италиански, хърватски, които се откриват в текстовете на Абагара, към диференцирането на сърбизмите, хърватизмите, българизмите и др., придържа се към концепцията за смесен характер на това уникално произведение. В книгата е защитена по уникален начин концепцията за многообразните аспекти на понятието „историческа памет“.

В главата „Разпис на състава на Абагара“ авторката е въвела текстовите единици с условно сигниране с оглед на по-нататъшното им описание. М. Цибранска-Костова отчита ясно факта, че разглежданото от нея произведение има сложна природа, че в него са се отразили разнопосочни не само книжовни, но и говорими влияния, и много внимателно подхожда към многообразните определения за него. Тя спира своето внимание на четири основни опозиции, които преливат една в друга: *книжовно – диалектно, българско – чуждоезично, традиционно – иновационно, православно – католическо*. Нещо повече – читателят е провокиран и преведен през множество изследователски полета, пред него е разкрит своеобразен алгоритъм за четене и ползване на сложния абагаров текст. Целта на рецензираната книга е да попълни една съществена празнина в историко-лингвистичното проучване на българската книжовна история чрез интегриране на Абагара и на католическата книжнина изобщо в нейните образци.

В „Езиковия алгоритъм на Абагара“ са изнесени подробно правописно-фонетичните особености на текстовете, графичните отклонения при гласни и съгласни, които наистина са доста специфични и които се нуждаят от научна интерпретация. Строгото описание и изключителната компетентност на авторката са демонстрирани и при изнасянето на морфологичните черти, които са коментирани със завиден размах и дълбочина, с многобройни отпратки към българските диалекти и към другите чуждоезикови влияния. Представянето на лексикалното богатство на Абагара също буди възхищение с прецизността и обема на изнесенния материал, с коментарните уточнения и богати асоциативни вериги, които са спуснати към всички възможни източници (гърцизми, хебраизми, старобългаризми, римо-католически компилации, палеотипи и пр.).

Без да се впускам в подробности, не бих искала да подмина някои лексикални облици, показващи интересна смесица от литургични и народни компоненти и употреби – напр. гърцизмите *хари́за*, *хари́жи*, който идва от православната гръко-славянска богослужерна книжнина, но е дълбоко вкоренен и в разговорния език като *хари́жа* 'даря, подаря', *хари́зма*, 'дар, подарък, сватбен дар' (81–82); *коситра* в израза *сливам коситра* 'лея олово' в магическата практика да се лее олово с лечебен ефект срещу зли сили и страхове; причастната форма в колофона типа *росанъ*, от глагола *типаросам* 'удрям, натискам, отпечатвам', навеждаща на връзките на Абагара с първопечатните кирилски книги (с. 83); от латинските заемки само ще отбележа *ната̀рѣе*, *па̀рната̀рѣе* 'църковен служител, секретар в епископска канцелария, занимаващ се с кореспонденцията'. Не по-малко интригуващи са и лексикални облици, които нямат паралел в българската книжнина и в диалектите на българския език, напр. *бахорка* 'магия, чар; лице, занимаващо се с такива действия', *бете́жен*, *бете́шен* 'болен, немошен, страдащ човек', *кнут* 'бич, камшик', *нескла́да* 'неуредица' и мн. други.

След подробния анализ и презентирание на богатия лексикален пласт авторката доказва по убедителен начин важната функция на всеки един компонент в изграждането на една качествено нова проповед за привличането и приобщаването на пасомите към наставленията на духовния отец, тоест, изпълняват прозелитични цели като цялостния текст и гравюрен репертоар на Абагара.

Много ценни са наборният текст на Абагара, преводът на Абагара на ново-български език, както и речникът на словното му богатство – те са реална основа за по-нататъшни проучвания. В цялата си научна дейност М. Цибранска-Костова създава речници, индекси, глосари към отделни произведения, разработва различни въпроси на историческата лексикология. Липсата на исторически речник на българския език може да бъде запълнена именно с подобни проучвания на лексикографската практика на основата на определени писмени паметници или дори на езика на отделни книжовници. През последните години се появиха доста изследвания в тази насока, които се опитват да запълнят тази празнина в лексиколожката наука. Можем уверено да потвърдим, че словарът в книгата е ценен принос в попълването на лексикалния фонд на български език от една определена епоха.

В заключение бих искала да напиша следното. Цялостното представяне на изключително сложния текст на Абагара с толкова детайлни и проникновени анализи на всички езикови равнища позволява на М. Цибранска-Костова да апелира за осъществяването на една важна задача, която стои пред българската историко-лингвистична наука – а именно: Абагарът да заеме своето достойно място в историческите граматиките на българския език, да се преодолее подценяването и изтласкването му в периферията на книжовните процеси и той да се разглежда като пълноценен източник за българската културна и езикова история.

Този призив е особено емоционален и основателен – Абагарът задава плодотворната линия на живата народно-разговорна струя в католическите ръкописни сборници през следващите векове, както и в банатската писмено-регионална норма на българския език до днес. Важен е изводът, че със своя универсален характер, обединяващ всички християни, Абагарът е мост между Изтока и Запада на християнството.

С особена радост и удовлетворение мога да отбележа нарастващото внимание на изследователите към подобен тип текстове, емблематични за своето време, набелязали жалоните на по-нататъшното културно и историческо влияние.

Книгата *Абагар на Филип Станиславов от 1651 година. Наборен текст. Предвод. Речник на Марияна Цибранска-Костова* се откроява сред съвременната научна продукция като съществен и уникален принос към осветляването на сложния свят на Абагара в нашата история и книжнина.

ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЛЕВ, В. 1986. Говорът на банатските българи. – В: *Българските народни говори. Знания за езика*. Т.6. София: Народна просвета.
- ИЛИЕВА, Л. 2010. Абагар на Филип Станиславов од велике булгарие бискуп (1651 г.): културен и книжовноезиков проект на образован християнин. – В: *Юбилеен сборник на Филологическия факултет*. Т. 2 *In honorem professoris Joannis Kochev. По повод 75-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“.
- МИЛЕТИЧ, Л. 1987. *Изследвания за българите в Седмиградско и Банат*. С. Дамянов (ред.). София: Наука и изкуство.
- СТОЙКОВ, Ст. 1967. *Банатският говор*. Трудове по българска диалектология. Т. 3, София: Издателство на БАН.
- ТОНЧЕВА, Хр. 2000. *Старобългарските Молитви за всяка потреба в развоја на славянската ръкописна книжнина (до края на XIX век)*. Пловдив.
- ЦИБРАНСКА-КОСТОВА, М. 2013. *Сборникът „Различни потреби“ на Яков Крайков между Венеция и Балканите през XVI век*. София: Валентин Траянов. ISBN 978-954-9928-65-5.

REFERENCES

- ILIEVA, L. 2010. Abagar na Filip Stanislavov od velike bulgarie biskup (1651): kulturen i knizhovnoezikov projekt na obrazovan hristijanin. – In: *Yubileen sbornik na Filologicheskiya fakultet*. T.2. *In honorem professoris Joannis Kochev. Po povod 75-godishninata na prof. d-r Ivan Kochev*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo “Neofit Rilski”.
- MILETICH, L. 1987. *Izsledvaniya za balgarite v Sedmigradsko i Banat*. S. Damyanov (red.). Sofia: Nauka i izkustvo.
- NACHTIGAL, R. 1942. *Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik*. I. Fotografski posnetek. Ljubljana, 1941; II. Tekst s komentarijem. Ljubljana, 1942.
- STOYKOV, St. 1967. *Banatskiyat govor*. Trudove po balgaska dialktologiya. T.3. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- TONCHEVA, Hr. 2000. *Starobalgarskite Molitvi za vsyaka potreba v razvoya na slavyanskata rakopisna knizhnina (do kraya na XIX vek)*. Plovdiv.

TSIBRANSKA-KOSTOVA, M. *Sbornikat 'Razlichni potrebi' na Yakov Kraykov mezhdu Venezia i Balkanite prez XVI vek.* Sofia: Valentin Trayanov. ISBN 978-954-9928-65-5.
VASILEV, V. 1986. Govorat na banatskite balgari. – In: *Balgarskite narodni govori. Znaniya za ezika.* T.6. Sofia: Narodna prosveta.

Prof. Hristina Toncheva-Todorova, PhD

ORCID: 0000-0003-1760-0777

Web of Science ResearcherID: LTF-6905-2024

Department of General Linguistic and History of Bulgarian Language

Plovdiv University Paisii Hilendarski

Plovdiv, Bulgaria

e-mail: hrtoncheva@uni-plovdiv.bg